

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان شناسی همگانی (M.A.)

موضوع:

استعاره‌های مفهومی از منظر معنی‌شناسی شناختی، یک تحلیل پیکره‌مدار

استاد راهنما:

دکتر آزیتا افراشی

استاد مشاور:

دکتر سیدمصطفی عاصی

نگارنده

کامیار جولایی

سال تحصیلی: ۱۳۹۱-۱۳۹۲

سپاس گزاری

تدوین و تنظیم و کتابت این پایان نامه بدون کمک، راهنمایی و حمایت عده‌ای از اساتید و دوستانم ممکن نبود. جای آن دارد که از همه این عزیزان تشکر کنم:

نخست از استاد راهنمای عزیز و بزرگوارم سرکار خانم دکتر آزیتا افراشی که مرا در انتخاب موضوع و نگارش این پایان نامه با صبر و حوصله راهنمایی نمودند سپاس بیکران دارم.

از استاد مشاورم جناب دکتر سید مصطفی عاصی که با مهربانی‌ها و راهنمایی‌های سودمندشان در مواقع دشواری مرا یاری نمودند، سپاس گزاری می‌کنم.

سرکار خانم دکتر شهین نعمت‌زاده که زحمت مطالعه و ارزیابی این نوشته را بر عهده گرفتند، مراتب سپاس مرا پذیرا باشند.

سپاس فروان دارم از دکتر محمد دبیر مقدم به دلیل زحمات فراوانشان در طول دوران تحصیل در پژوهشگاه. مهربانی‌های دوست عزیز و پرتلاشم، امیر احمدی که با در اختیار گذاشتن منابع متعدد و صرف وقت، صبوری کردند و مرا در انجام این پایان نامه یاری نمودند را هیچگاه فراموش نخواهم کرد.

همچنین فرصت را غنیمت می‌شمارم تا از بزرگواری که زبانشناسی را با معرفی و تشویق ایشان آغاز کردم، دکتر حامد عبدی، تشکر ویژه نمایم، که اگر تشویق‌ها و مهربانی‌هایشان نبود، شاید در مسیر دیگری پیش رفته بودم.

دست آخر نقش مادر سختکوش و پر روحیه‌ی من البته انکار ناشدنی است. طی دوران تحصیل، زحمات ایشان - مثل هر مادر نمونه ایرانی که در پشت فرزندانشان ایستاده‌اند - خستگی راه را ناچیز جلوه می‌داد و مرا به پیش می‌راند.

تقدیم به

مادر و پدر مهربانم

و همه آنان که می‌اندیشند

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ب.....	عنوان پایان نامه
ج.....	سپاس‌گزاری
د.....	تقدیم
ه.....	فهرست مطالب
ی.....	فهرست جدول‌ها
ک.....	فهرست نمودار
۱.....	چکیده فارسی
۱.....	۱. فصل اول، کلیات پژوهش
۳.....	۱,۱. مقدمه
۴.....	۲,۱. بیان مسئله پژوهش
۵.....	۳,۱. اهمیت و ضرورت انجام پژوهش
۶.....	۴,۱. جنبه جدید بودن و نوآوری در پژوهش
۶.....	۵,۱. سوالات پژوهش
۷.....	۶,۱. فرضیات پژوهش
۸.....	۷,۱. روش‌شناسی پژوهش و روش گردآوری داده‌ها
۹.....	۸,۱. سازمان بندی پژوهش
۹.....	۹,۱. موانع پژوهش
۱۱.....	۲. فصل دوم، پیشینه پژوهش
۱۲.....	۱,۲. مقدمه
۱۳.....	۲,۲. استعاره مفهومی در مطالعات غربی
۱۳.....	۱,۲,۲. لیکاف و جانسون (۱۹۸۰)
۱۴.....	۲,۲,۲. لیکاف (۱۹۸۶)
۱۴.....	۳,۲,۲. لیکاف (۱۹۹۳)
۱۴.....	۴,۲,۲. ردی (۱۹۷۹)
۱۵.....	۵,۲,۲. لیکاف و جانسون (۱۹۹۹)
۱۵.....	۶,۲,۲. بارسلونا (۲۰۰۰)
۱۵.....	۷,۲,۲. کووچش (۲۰۱۰ [۲۰۰۲])

- ۳,۲. استعاره مفهومی در آثار فارسی زبانان ۱۶.
- ۱,۳,۲. ساسانی (۱۳۸۲) ۱۶.
- ۲,۳,۲. مشعشعی (۱۳۸۰) ۱۷.
- ۳,۳,۲. رضایی (۱۳۸۲) ۱۷.
- ۴,۳,۲. یوسفی راد (۱۳۸۲) ۱۷.
- ۵,۳,۲. اصغر نژاد فرید (۱۳۸۵) ۱۸.
- ۶,۳,۲. کریمی (۱۳۹۱) ۱۸.
- ۴,۲. رویکرد پیکره‌ای به مطالعه‌ی استعاره‌های مفهومی در آثار فارسی زبانان ۱۸.
- ۱,۴,۲. افراشی و صامت (۱۳۹۱) ۱۹.
- ۲,۴,۲. افراشی و مقیمی زاده (۱۳۹۱) ۱۹.
- ۳,۴,۲. دیلمقانی (۱۳۹۱) ۲۰.
- ۴,۴,۲. جهانگردی و طاهری (۱۳۹۰) ۲۰.
- ۵,۴,۲. معصومی و کردبیچه (۱۳۸۹) ۲۱.
- ۶,۴,۲. احمدی (۱۳۸۹) ۲۲.
- ۷,۴,۲. حسامی (۱۳۹۰) ۲۳.
- ۸,۴,۲. افراشی و دیگران (۱۳۹۱) ۲۳.
- ۵,۲. مطالعات معنی شناختی با رویکرد پیکره‌ای در غرب ۲۴.
- ۱,۵,۲. گریس و استفانوویچ (۲۰۰۶) ۲۵.
- ۲,۵,۲. گلین و فیشر (۲۰۱۰) ۲۶.
- ۳,۵,۲. مکنری و هاردی (۲۰۱۲) ۲۷.
- ۶,۲. مطالعه استعاره با رویکرد پیکره‌ای در غرب ۲۷.
- ۱,۶,۲. دیرون (۱۹۹۴) ۲۸.
- ۲,۶,۲. دینان و پاتر (۲۰۰۴) ۲۹.
- ۳,۶,۲. دینان (۲۰۰۵) ۳۰.
- ۴,۶,۲. استفانوویچ و گریس (۲۰۰۶) ۳۳.
- ۵,۶,۲. استفانوویچ (۲۰۰۶) ۳۴.
- ۶,۶,۲. یان، نویل و ولف (۲۰۱۰) ۳۵.
- ۷,۲. نتیجه‌گیری ۳۶.
- ۱,۷,۲. محتوای آثار ۳۷.
- ۲,۷,۲. کمیت‌گرایی در مقابل کیفیت‌گرایی ۳۷.
- ۳,۷,۲. پیکره‌بنیاد و پیکره‌مدار بودن ۴۱.

۲۸.....	۳. فصل سوم، مبانی نظری
۴۶.....	۱,۳. مقدمه
۴۶.....	۲,۳. علم شناخت
۴۷.....	۳,۳. زبان‌شناسی شناختی
۴۷.....	۴,۳. دستور شناختی
۴۸.....	۵,۳. معنی‌شناسی شناختی
۴۸.....	۱,۵,۳. مقوله‌بندی و پیش‌نمونه‌ها
۴۹.....	۲,۵,۳. فضاهاى ذهنی و آمیزه مفهومی
۵۰.....	۳,۵,۳. مجاز
۵۱.....	۴,۵,۳. استعاره مفهومی
۵۲.....	۱,۴,۵,۳. نگاشت
۵۳.....	۲,۴,۵,۳. اصل تغییرناپذیری
۵۳.....	۳,۴,۵,۳. یک‌سویگی
۵۴.....	۴,۴,۵,۳. انگیزش تجربی
۵۴.....	۵,۴,۵,۳. استعاره و فرهنگ
۵۵.....	۶,۵,۴,۳. طبقه‌بندی استعاره‌ها
۶۰.....	۵,۵,۳. حدود استعاره در این پژوهش
۶۱.....	۶,۳. رویکرد پیکره‌ای به مطالعه استعاره
۶۱.....	۱,۶,۳. زبان‌شناسی پیکره‌ای
۶۲.....	۲,۶,۳. رویکرد شناختی نسبت به زبان‌شناسی پیکره‌ای
۶۳.....	۳,۶,۳. استعاره در مطالعات پیکره‌ای
۶۳.....	۴,۶,۳. انواع پیکره‌ها
۶۵.....	۵,۶,۳. شم و مشاهده
۶۶.....	۶,۶,۳. رویکرد پیکره‌بنیاد و رویکرد پیکره‌مدار
۶۶.....	۷,۶,۳. نمایانگر بودن
۶۷.....	۸,۶,۳. روش
۶۸.....	۹,۶,۳. استفاده از پیکره‌ها در تحلیل استعاره
۶۹.....	۷,۳. جمع‌بندی
۷۰.....	۴. فصل چهارم، تحلیل داده‌ها
۷۱.....	۱,۴. مقدمه
۷۱.....	۲,۴. شیوه‌های استخراج استعاره‌ها از درون پیکره

۷۲ ۱,۲,۴. جستجوی دستی
۷۲ ۲,۲,۴. جستجو به دنبال واژه‌های حوزه مبدأ
۷۳ ۳,۲,۴. جستجو به دنبال واژه‌های حوزه مقصد
۷۴ ۴,۲,۴. جستجو به دنبال واژه‌های حوزه مبدأ و مقصد
۷۵ ۳,۴. مروری بر سوالات پژوهش
۷۵ ۴,۴. معرفی روش پژوهش
۷۷ ۵,۴. پایگاه داده‌های زبان فارسی
۷۹ ۶,۴. تحلیل داده
۷۹ ۱,۶,۴. معرفی پیکره
۸۲ ۲,۶,۴. تحلیل داده
۸۲ ۱,۲,۶,۴. بسامد وقوع انواع طبقات استعاره‌های مفهومی
۸۲ ۱,۱,۲,۶,۴. استعاره‌های مفهومی هستی‌شناختی
۸۷ ۲,۱,۲,۶,۴. استعاره‌های مفهومی ساختاری
۹۰ ۳,۱,۲,۶,۴. استعاره‌های مفهومی جهت‌ی
۹۲ ۴,۱,۲,۶,۴. استعاره‌های مفهومی تصویری
۹۴ ۵,۱,۲,۶,۴. حوزه‌های مبدأ و مقصد متداول
۹۵ ۷,۴. جمع‌بندی
۱۰۵ ۵- فصل پنجم، نتیجه‌گیری
۹۸ ۱,۵. مقدمه
۹۹ ۲,۵. پاسخ به پرسش‌ها و محک فرضیه‌ها
۱۰۲ ۱,۲,۵. نتایج فرعی
۱۰۲ ۱,۱,۲,۵. استعاره، اندیشه و فرهنگ
۱۰۳ ۲,۱,۲,۵. استعاره و گفتمان
۱۰۴ ۳,۱,۲,۵. گستره‌ی استعاره
۱۰۷ ۴,۱,۲,۵. اصل یک‌سویگی
۱۰۹ ۶,۱,۲,۵. لزوم بازنگری طبقه‌بندی لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) در پژوهش‌های پیکره‌مدار
۱۱۱ ۳,۵. پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی
۱۱۱ ۱,۳,۵. استفاده از پیکره مورد استفاده در این پژوهش در تحلیل‌های وسیع‌تر
۱۱۵ ۲,۳,۵. سبک‌شناسی متون از طریق بسامد وقوع استعاره‌های مفهومی
۱۱۶ ۳,۳,۵. یافته‌های پیکره‌ای و نظریه استعاره مفهومی

۱۱۷	۴,۵	کاربردهای پژوهش
۱۱۷	۱,۴,۵	نظری
۱۱۸	۲,۴,۵	کاربردی
۱۱۹		فهرست منابع فارسی
۱۲۲		فهرست منابع انگلیسی
۱۲۹		واژه‌نامه فارسی به انگلیسی
۱۳۴		واژه‌نامه انگلیسی به فارسی
۱۳۸		پیوست ها
۱۷۷		چکیده انگلیسی

فهرست جدول‌ها

۷۹	جدول ۱,۴. معرفی پیکره پژوهش
۸۲	جدول ۲,۴. اسم‌نگاشت‌های هستی‌شناختی
۸۷	جدول ۳,۴. اسم‌نگاشت‌های استعاره‌های ساختاری
۸۹	جدول ۴,۴. ساخت‌سازی با استفاده از مفهوم «سفر»
۹۱	جدول ۵,۴. بسامد وقوع حوزه‌های مبدأ در استعاره‌های مفهومی جهت‌ی
۹۲	جدول ۶,۴. پربسامدترین اسم‌نگاشت‌های استعاره‌های مفهومی جهت‌ی در پیکره
۹۳	جدول ۷,۴. پربسامدترین اسم‌نگاشت‌ها در کل پیکره

فهرست نمودارها

- نمودار ۱,۴. معرفی پیکره پژوهش ۸۰
- نمودار ۲,۴. بسامد وقوع استعاره‌های مفهومی ۸۰
- نمودار ۳,۴. تراکم استعاره‌های مفهومی در صفحات کتابهای منتخب پیکره ۸۱
- نمودار ۴,۴. اسم‌نگاشت‌های استعاره‌های هستی‌شناختی ۸۲
- نمودار ۵,۴. پربسامدترین حوزه مبدأ در طبقه استعاره‌های هستی‌شناختی ۸۵
- نمودار ۶,۴. اسم‌نگاشت استعاره‌های ساختاری ۸۸
- نمودار ۱,۵. حوزه‌های مبدأ استفاده شده برای بیان مفهوم انتزاعی «زندگی» ۱۰۵
- نمودار ۲,۵. حوزه‌های مبدأ استفاده شده برای بیان مفهوم انتزاعی «حالات روحی و عواطف» ۱۰۵
- نمودار ۳,۵. بکارگیری مفهوم ملموس «مکان» برای توصیف مفاهیم انتزاعی ۱۰۶
- نمودار ۴,۵. بکارگیری حوزه مبدأ «بنا» برای تبیین حوزه‌های مقصد ۱۰۷
- نمودار ۵,۵. کلیدواژه‌ها برای حوزه مبدأ «بالا و پایین» ۱۱۲
- نمودار ۶,۵. کلیدواژه‌ها برای حوزه مبدأ «داخل و بیرون» ۱۱۲
- نمودار ۷,۵. کلیدواژه‌ها برای حوزه مبدأ «عمق و سطح» ۱۱۳
- نمودار ۸,۵. کلیدواژه‌ها برای حوزه مبدأ «روبرو و پشت» ۱۱۳
- نمودار ۹,۵. کلیدواژه‌ها برای حوزه مبدأ «زیر و رو» ۱۱۴
- نمودار ۱۰,۵. بسامد هریک از طبقات استعاره‌های مفهومی در متون مورد بررسی ۱۱۵

استعاره‌های مفهومی در زبان فارسی از منظر زبان‌شناسی شناختی: یک تحلیل پیکره‌مدار

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی استعاره‌های مفهومی در پیکره‌ای نمونه از زبان فارسی می‌پردازد. در این پژوهش تلاش شده است تا با بهره‌گیری از پایگاه داده‌های زبان فارسی، پیکره‌ای از متون نوشتاری زبان فارسی معاصر که شباهت بیشتری به زبان روزمره سخنوران دارد، نمونه‌گیری و سپس استعاره‌های مفهومی نهفته در آن استخراج گردد. این پیکره نمونه شامل ۱۰ متن از نویسندگان معاصر نظیر «هدایت»، «جمالزاده»، «دانشور»، «آل‌احمد» و... می‌باشد. پس از بررسی پیکره، نگارنده موفق به استخراج نزدیک به ۲۰۰۰ عبارت استعاری در قالب ۶۰۰ استعاره مفهومی شد. سپس این استعاره‌ها براساس طبقه‌بندی لیکاف و جانسون (۱۹۸۰)، در قالب استعاره‌های «ساختاری»، «هستی‌شناختی»، «جهتی» و نیز طبقه‌ای از استعاره‌های مفهومی که لیکاف و ترنر (۱۹۸۹)، تحت عنوان «استعاره‌های تصویری» معرفی کردند، دسته‌بندی شدند. در گام بعدی نسبت بسامد هریک از این استعاره‌ها در مقایسه با یکدیگر تعیین شد و مشخص گردید که فارسی‌زبانان از استعاره‌های هستی‌شناختی بیش از سایر استعاره‌ها در زبان روزمره خود بهره می‌برند. سپس تلاش شد تا پر بسامدترین نگاشت‌های استعاری و پر بسامدترین حوزه‌های مبدأ در هریک از این طبقات تعیین گردد و در مجموع با توجه به یافته‌های پیکره‌ای مشخص گردد که فارسی‌زبانان بیشتر از چه حوزه‌های مبدایی برای بیان مفاهیم انتزاعی بهره می‌برند. در خلال این پژوهش، نگارنده به دلیل بهره‌گیری از پیکره در تحلیل استعاره‌های مفهومی به نتایج درخور توجهی دست یافت. از آن جمله تعیین حوزه‌های مبدایی است که مفاهیم انتزاعی بواسطه آنها درک می‌شوند. برای مثال مشخص گردید که مفاهیمی انتزاعی نظیر زندگی، حالات روحی/عواطف یا زمان از طریق حوزه‌هایی نظیر؛ شیء، ظرف، انسان و... درک می‌شوند. همچنین پیشنهادهایی برای پیشبرد یک رویکرد پیکره‌مدار در تحلیل استعاره‌های مفهومی و نحوه استفاده از یافته‌های پیکره نمونه مورد بررسی برای تعمیم به پیکره‌های بزرگتر ارائه شد.

واژه‌های کلیدی: استعاره مفهومی، زبان‌شناسی پیکره‌ای، معنی‌شناسی شناختی، تحلیل پیکره‌مدار.

فصل اول
کلیات پژوهش

۱,۱. مقدمه

تا پیش از دهه ۹۰ میلادی زبان‌شناسی نقشگرا^۱ به لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها هیچ وجه اشتراکی با زبان‌شناسی پیکره‌ای نداشت، چراکه در پژوهش‌های این مکتب از زبان‌شناسی داده‌ها بر پایه شم زبانی و مثال‌های ساختگی یا در نهایت تعداد محدودی مثال‌های واقعی استوار بود. اما از دهه ۹۰ میلادی به بعد، با گسترش و بهره‌گیری از قابلیت‌های رایانه‌ای در به کارگیری پیکره‌ها، این روش‌ها جای خود را به استفاده از پیکره‌ها دادند (مکنری^۲ و هاردی^۳ ۲۰۱۲: ۱۸۸).

امروزه در دنیا پژوهش‌های فراوانی در حال انجام است که به نوعی نقطه تلاقی روش‌های پیکره‌ای و زبان‌شناسی محسوب می‌شوند، تا آنجا که استفاده از پیکره‌ها در تحلیل‌های معناشناختی و نحوی به امری ضروری بدل شده است. یکی از روزآمدترین این روندها، استفاده از پیکره‌ها در حوزه نظریه استعاره مفهومی است.

این نظریه که با انتشار کتاب *استعاره، چیزی که با آن زندگی می‌کنیم*^۴ (۱۹۸۰) اثر لیکاف و جانسون^۵ مطرح شد و جان تازه‌ای در مطالعات معنی‌شناختی، به ویژه معنی‌شناسی شناختی دمید، به تمایز میان نگاه سنتی به استعاره به عنوان ابزاری آرایه‌ای و نگاه جدید به عنوان یک ساز و کار ذهنی انجامید و نشان داد که استعاره‌های مفهومی چنان در زبان روزمره فراگیر هستند که سخنوران از وجود آن‌ها بی‌اطلاعند.

در سال‌های اخیر مطالعات فراوانی انجام شده است تا چارچوب نظریه استعاره‌ی مفهومی را در زبان روزمره به کار گیرند و فرضیات آن را در زبان روزمره محک بزنند، این دست مطالعات به استفاده از روش‌های پیکره‌ای در این دست از مطالعات انجامیده است.

^۱ مکنری و هاردی (۲۰۱۲: ۱۶۸) نقشگرایی (Functionalism) را در مفهوم وسیع آن در نظر گرفته‌اند که زبانشناسی شناختی نیز بخشی از آن در نظر گرفته شده است.

^۲ T. MacEnery

^۳ A. Hardie

^۴ *Metaphors We Live By*

^۵ G. Lakoff & M. Johnson

۲.۱. بیان مسئله پژوهش

با رویکرد جدید به مقوله استعاره در چند دهه اخیر، مطالعه درباره استعاره مفهومی از موضوعات پژوهشی پرطرفدار در زبان‌شناسی امروز محسوب می‌شود. زبان فارسی نیز از این امر مستثنی نیست. تحلیل انواع استعاره‌های مفهومی در با مقایسه با رویکرد سنتی نسبت به این مقوله که بیشتر در حوزه ادبیات رواج داشت، از ارکان مطالعات زبان‌شناختی درباره زبان فارسی محسوب می‌شود. اما مسئله درخور توجه، نحوه گردآوری داده‌ها در این دست پژوهش‌ها است.

تا پیش از ایجاد پیکره‌های زبانی و بهره‌گیری از امکانات رایانشی در مطالعات زبانی، رویکرد محققان حوزه استعاره به گردآوری داده مبتنی بر دو روش غالب بود: ۱. استفاده پژوهشگر از شم زبانی خود یا شرکت‌کنندگان در تحقیق؛ چنانچه رویکرد غالب در بیشتر پژوهش‌های زبان فارسی بوده است؛ ۲. بهره‌گیری از پرسشنامه‌های روان‌شناختی؛ بدین ترتیب که شرکت‌کنندگان در تحقیق از طریق متونی ساختگی در معرض داده‌های استعاری و غیراستعاری قرار می‌گرفتند و با استفاده از سوالاتی از پیش طرح‌شده واکنش آنها نسبت به مواردی معین سنجیده می‌شد. این رویکرد اغلب محققان حوزه استعاره مفهومی و نیز زبان‌شناسان شناختی به جمع‌آوری داده‌ها بود (دینان^۶:۲۰۰۸:۱۵۱). دینان معتقد است استفاده از شم زبانی و یا پرسشنامه‌ها روش‌های مناسبی جهت بازنمایی واقعیات زبان و کارکرد آن نمی‌باشند و جمله‌های گردآوری شده از این طریق اغلب دارای معانی و ساختار نحوی-واژگانی غیرمعارف می‌باشند. علاوه بر این، داده‌های ساختگی اغلب در قالب جمله و یا حداکثر یک بند می‌باشد که در گفتمان عادی کمتر مشاهده می‌شود و این خود باعث ایجاد ابهام می‌شود (همان:۱۵۲).

این سه مشکل یعنی استفاده از داده‌های ساختگی، ارابه بافت محدود و وجود ابهام که با یکدیگر پیوند نزدیک دارند در تحقیقات پیشین به خوبی مشهود بود.

امروزه در کشور ما به همت متخصصان در ایجاد پیکره‌های زبان فارسی امکان بسط رویکرد پیکره‌ای به مطالعات زبانی، از جمله حوزه استعاره فراهم آمده است. از گسترده‌ترین و پرامکانات‌ترین این پیکره‌ها پایگاه داده‌های زبان فارسی^۷ است که به کوشش دکتر سیدمصطفی عاصی در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات

^۶ A. Deignan

^۷ <http://pldb.ihcs.ac.ir>

فرهنگی طراحی شد. این پایگاه که در این پژوهش نیز منبع استخراج داده‌ها قرار گرفته است، در واقع مجموعه‌ای از پیکره‌های متنوع است که کاربران برپایه نیاز و هدف پژوهش خود می‌توانند پیکره مناسب را از آن برگزینند. این پایگاه با وجود حجم عظیمی از داده‌های زبانی که به ۱۰۰ میلیون واژه می‌رسد، دارای ساختاری بسامان و منطقی است که در آن امکان هر نوع جستجو (واژگانی، مفهومی، تلفظی و...) و تهیه انواع گزارش‌ها (واژگانی، آماری، بسامدی و...) فراهم می‌باشد.

در مجموع با توجه به آنچه گفته شد، استفاده از پیکره‌های رایانه‌ای، راه‌حلی است برای برطرف ساختن معضلاتی که برشمرده شد.

۳.۱. اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

چنانچه در بخش پیش گفته شد تحلیل انواع استعاره‌های مفهومی از ضروریات مطالعات زبانشناختی زبان فارسی محسوب می‌شود، و از سوی دیگر ضرورت رویکردی پیکره مدار در این دست پژوهش‌ها به تفصیل مورد بحث قرار گرفت.

به اعتقاد دینان (۲۰۰۵)، درک صحیح از نحوه به‌کارگیری استعاره در بافت‌های مختلف از اهمیت بسیار چه برای تحقیقات زبان‌شناسی کاربردی و چه تدوین متون آموزشی زبان برخوردار است. همچنین دینان باور دارد نظریه استعاره مفهومی دارای جنبه‌هایی است که الگوهای نظری به توضیح آنها نپرداخته‌اند و تنها با بهره‌گیری از شیوه‌های پیکره‌ای است که جنبه‌های جدیدی از این حوزه نمایان خواهد شد، چنانچه در آثار پژوهشگرانی نظیر چارتریس بلک^۸ (۲۰۰۴)، کامرون^۹ و دینان (۲۰۰۳) و کولر^{۱۰} (۲۰۰۲) مشاهده می‌کنیم.

بهره‌گیری از پیکره زبانی در این پژوهش نه تنها ما را در رفع معضلات یاد شده در رویکردهای پیشین به جمع‌آوری داده یاری می‌رساند، بلکه امکان بررسی بسامدی استعاره‌های مفهومی نیز فراهم می‌آید. در این بررسی بسامدی تقدم و تأخر و اهمیت شناختی انواع استعاره‌های مفهومی روشن خواهد شد.

⁸ J. Charteris-Black

⁹ L. Cameron

¹⁰ V. Koller

۴,۱. جنبه جدید بودن و نوآوری در پژوهش

به همت متخصصان ایرانی در ایجاد پیکره‌های زبانی، رویکرد پیکره‌ای به مطالعه زبان فارسی در سال‌های اخیر پیشرفت چشمگیری داشته و مورد استقبال اندیشمندان علم زبان شناسی قرار گرفته است. از سوی دیگر مطالعه در باب استعاره مفهومی که از موضوعات پرطرفدار در زبان‌شناسی امروز دنیا محسوب می‌شود، در زبان فارسی نیز با اقبال مواجه شده است. اما شیوه گردآوری داده‌ها در این دست پژوهش‌ها اغلب مبتنی بر شم زبانی پژوهشگران بوده است که چنانچه شرح آن داده شد نارسایی‌هایی پیش رو دارد. نگارنده تا به امروز با پژوهش‌های متعددی که با رویکردی پیکره‌ای به مطالعه استعاره‌های مفهومی در زبان فارسی پردازند، مواجه نشده است. اندک مواردی هم که مشاهده شد به دلیل محدود بودن حجم پیکره و عدم استفاده از شیوه‌های آماری در انجام پژوهش، با یک رویکرد پیکره‌مدار تمام عیار فاصله داشت (برای مثال معصومی و کردبچه (۱۳۸۹) و رضایی (۱۳۸۲)). بنابراین جای خالی پژوهشی پیکره‌مدار در حوزه استعاره مفهومی در زبان فارسی به وضوح احساس می‌شود.

۵,۱. سوالات پژوهش

۱. در یک تحلیل پیکره‌مدار در زبان فارسی، در طبقه استعاره‌های مفهومی هستی‌شناختی، پربسامدترین نگاهت استعاری کدام است؟
۲. در یک تحلیل پیکره‌مدار در زبان فارسی، در طبقه استعاره‌های مفهومی هستی‌شناختی، پربسامدترین حوزه مبدأ کدام است و نیز سایر حوزه‌های مبدأ بر اساس بسامد وقوع چگونه قابل معرفی‌اند؟
۳. در یک تحلیل پیکره‌مدار در زبان فارسی، در طبقه استعاره‌های مفهومی ساختاری، پربسامدترین نگاهت استعاری کدام است؟
۴. در یک تحلیل پیکره‌مدار در زبان فارسی، در طبقه استعاره‌های مفهومی ساختاری، پربسامدترین حوزه مبدأ کدام است و نیز سایر حوزه‌های مبدأ بر اساس بسامد وقوع چگونه قابل معرفی‌اند؟
۵. در یک تحلیل پیکره‌مدار در زبان فارسی، در طبقه استعاره‌های مفهومی جهت‌ی، پربسامدترین نگاهت استعاری کدام است؟

۶. در یک تحلیل پیکره‌مدار در زبان فارسی، در طبقه استعاره‌های مفهومی جهت‌ی، پربسامدترین حوزه مبدأ کدام است و نیز سایر حوزه‌های مبدأ براساس بسامد وقوع چگونه قابل معرفی‌اند؟
۷. پربسامدترین حوزه‌های مبدأ برای ایجاد اسم‌نگاشت در کل پیکره چه بوده است؟

۶.۱. فرضیات پژوهش

۱. از آنجا مفاهیم مربوط به حالات روحی و عواطف از پرکاربردترین حوزه‌های مقصد در زبان است و از سوی دیگر حوزه مبدأ شیء از متداول‌ترین حوزه‌های مورد استفاده در طبقه استعاره‌های هستی‌شناختی است، انتظار می‌رود که نگاشت استعاری [حالات روحی / عواطف شیء هستند] پربسامدترین اسم‌نگاشت در این طبقه از استعاره‌های مفهومی در زبان فارسی باشد.
۲. پیش‌بینی می‌شود که حوزه مبدأ شیء از بیشترین بسامد در شکل‌گیری نگاشت‌های استعاری برخوردار باشد و در مراتب بعد حوزه‌های مبدا ظرف و انسان قرار داشته باشند.
۳. از آنجا که مفهوم زمان از متداول‌ترین مفاهیم انتزاعی می‌باشد که برای فهم آن در زبان از استعاره‌های مفهومی ساختاری استفاده می‌گردد، بنابراین انتظار می‌رود که اسم‌نگاشت [زمان شیء در حال حرکت است] پربسامدترین نگاشت استعاری در طبقه استعاره‌های ساختاری باشد.
۴. با توجه به وسعت کاربرد و تنوع استعاره‌های مفهومی که با استفاده از حوزه مبدأ سفر مفهوم سازی شده‌اند، انتظار می‌رود که حوزه مفهومی «سفر» پربسامدترین حوزه مبدأ در طبقه استعاره‌های مفهومی ساختاری باشد.
۵. در طبقه استعاره‌های مفهومی جهت‌ی، اسم‌نگاشت [بیشتر بالا است، کمتر پایین است] از بیشترین بسامد وقوع برخوردار است.
۶. از آنجا که حوزه مبدأ بالا و پایین از پرکاربردترین حوزه‌های مبدأ در طبقه استعاره‌های جهت‌ی برای درک مفاهیم انتزاعی در زبان می‌باشد، انتظار می‌رود که این حوزه مبدأ از بیشترین بسامد در شکل‌گیری نگاشت‌های استعاری برخوردار باشد.
۷. از آنجا که در زبان روزمره استعاره‌های مفهومی هستی‌شناختی و ساختاری از پرکاربردترین طبقه استعاره‌ها می‌باشند، به نظر این نگارنده پنج حوزه مبدأ ۱. انسان (هستی‌شناختی) ۲. ظرف (هستی

شناختی) ۳. شیء (هستی شناختی) ۴. سفر (ساختاری) ۵. نیرو (ساختاری) ، از پرکاربردترین حوزه‌های مبدأ در کل پیکره مورد بررسی می‌باشند.

۷.۱. روش‌شناسی پژوهش و روش گردآوری داده‌ها

پژوهش حاضر به روش تحلیل محتوا انجام می‌پذیرد، و چون پژوهش از نوع پیکره‌مدار است، روش انجام را می‌توان با عنوان استقرایی معرفی کرد؛ یعنی تعمیم‌ها و طبقه‌بندی‌ها بر مبنای داده‌های گردآوری شده و پس از تحلیل داده‌ها ارایه می‌گردند.

۸.۱. سازمان بندی پژوهش

فصل اول به بیان کلیات پژوهش اختصاص دارد. نگارنده در این بخش ضمن طرح مسئله اساسی پژوهش، به اهمیت و ضرورت انجام چنین پژوهشی می‌پردازد و جنبه‌های جدید و نوآورانه‌ای که آن را از پژوهش‌های پیش از خود متمایز می‌سازد، بر می‌شمارد. در گام بعد نگارنده اقدام به طرح سوالاتی می‌کند که او را به انجام چنین پژوهشی واداشته و سپس فرضیاتی را بیان می‌نماید و در پایان موانع موجود بر سر راه این پژوهش را به اختصار شرح می‌دهد.

فصل دوم که به پیشینه پژوهش اختصاص دارد، به معرفی و شرح آثاری می‌پردازد که در دو حوزه نظریه استعاره مفهومی و پژوهش‌های پیکره‌ای در باب استعاره مفهومی صورت گرفته‌اند. در هریک از این دو بخش سعی می‌شود تا آثار (کتاب، مقاله، پایان نامه و...) اندیشمندان ایرانی و غیر ایرانی به تفکیک مورد بررسی قرارگیرد. در بخش نتیجه‌گیری تلاش می‌گردد تا دسته بندی جدیدی از این آثار ارایه گردد تا بر اساس متغیرهای معرفی شده فهم هرچه بهتری از مطالعات پیکره‌ای معناشناختی حاصل گردد.

فصل سوم شامل ملاحظات نظری پژوهش است. از آنجا که پژوهش حاضر به بررسی استعاره در پیکره اختصاص دارد، لذا در این فصل ابتدا ضمن معرفی برخی مفاهیم کلیدی در زبان‌شناسی شناختی به معرفی نظریه استعاره مفهومی و مفاهیم و نظریات مطرح در آن می‌پردازیم. سپس مفاهیم رایج در زبان‌شناسی پیکره‌ای را

بررسی و انواع پیکره‌ها را معرفی می‌کنیم. در بخش پایانی تلاش می‌شود به توضیح رویکردهای نوین در تحلیل استعاره‌ها بر مبنای پیکره پردازیم و شیوه استخراج آن‌ها را از درون پیکره توضیح دهیم .

فصل چهارم به تحلیل داده‌ها اختصاص دارد. نگارنده در این فصل ضمن توضیح انواع روش‌های استخراج استعاره‌های مفهومی از درون پیکره، به بیان شیوه استخراج داده‌ها از پیکره مورد بررسی می‌پردازد. سپس سعی می‌کند تا با توجه به پرسش‌های پژوهش، یافته‌های خود را در قالب جدول و نمودار به معرض نمایش بگذارد. نگارنده در این میان شرحی از پایگاه داده‌های زبان فارسی - که منبع استخراج متون انتخابی بود- و نحوه متوازن کردن پیکره مورد بررسی ارائه می‌دهد.

فصل پنجم، فصل جمع‌بندی یافته‌های پژوهش است. نگارنده در این فصل با توجه به یافته‌های خود در فصل چهارم، اقدام به پاسخ به پرسش‌های پژوهش و محک فرضیات می‌کند و سپس به شرح نتایج فرعی حاصل از بررسی پیکره می‌پردازد. اهمیت این بخش کمتر از پاسخ به سوالات پژوهش نیست، چون چنانچه شرح داده خواهد شد، آنچه همراستا با پاسخ به سوالات در یک پژوهش پیکره‌ای اهمیت دارد، نتایج فرعی و یافته‌هایی است که پژوهشگر طی کار به آنها دست می‌یابد. در پایان، نگارنده پیشنهادهای برای پژوهش‌های آتی مطرح می‌کند و کاربرد پژوهش حاضر را در عرصه‌های کاربردی و نظری بیان می‌کند.

۹.۱. موانع پژوهش

از اساسی‌ترین موانع موجود بر سر راه این پژوهش، عدم استفاده از شیوه‌های تمام رایانشی در انجام آن بوده است. چنانچه در فصل چهارم شرح داده خواهد شد، هنوز شیوه‌ای تمام رایانشی که با استفاده از آن بتوان استعاره‌های مفهومی موجود در یک پیکره را استخراج نمود، وجود ندارد که این به استفاده از شیوه دستی و به ناچار محدود شدن حجم پیکره انجامید. شاید در آینده با پیشرفت امکانات رایانه‌ای این مشکل برطرف شود. راه حل دیگر می‌تواند استفاده از گروهی از متخصصان برای استخراج استعاره‌های مفهومی در پیکره‌ای حجیم باشد .

از دیگر موانع موجود می توان به دو کاستی در نظریه استعاره مفهومی (لیکاف و جانسون ۱۹۸۰) اشاره کرد که در رویکرد پیکره مدار در تحلیل استعاره رخ نمود؛ یکی عدم وجود یک معیار واحد برای تشخیص اسم نگاشت های نهفته در استعاره های مفهومی و دیگری عدم وجود مرزی مشخص بین استعاره های هستی شناختی و ساختاری در برخی موارد بود. این دست مشکلات در تحلیل استعاره های مفهومی، در مقاله ای مشترک از افراشی، حسامی (در دست چاپ) با عنوان "تحلیل استعاره های مفهومی در یک طبقه بندی جدید با تکیه بر نمونه هایی از زبانهای فارسی و اسپانیایی" مورد بحث قرار گرفته شده و طبقات استعاره های مفهومی مورد بازنگری قرار گرفته است.

فصل دوم

پیشینه پژوهش

اثر برجسته لیکاف و جانسون (۱۹۸۰)، به جز خلاقیت‌ها و نوآوری‌هایی که در زبان‌شناسی به وجود آورد، حاوی یک پیام مهم در توصیف زبان بود؛ اینکه بسیاری از روابط معنایی و ویژگی‌های واژگانی در زبان که به ظاهر تصادفی می‌نمایند، نظام‌مند هستند. از آن زمان به بعد اندیشمندان سعی در بسط و تکوین این نظریه داشته‌اند که از میان آنها می‌توان به فوکونیه^۱، ترنر، کووچش^۲ و گیبز^۳ اشاره نمود. امروزه کاربرد نظریه استعاره مفهومی به شاخه‌های مختلف زبان‌شناسی نظیر روان‌شناسی زبان، تحلیل‌گفتمان و تبیین‌های فرهنگی و جامعه‌شناختی راه یافته است.

به موازات شکل‌گیری نظریه استعاره مفهومی از دهه ۱۹۸۰، شاخه جدیدی در زبان‌شناسی با نام زبان‌شناسی پیکره‌ای بالیدن گرفت. امروزه با گذشت بیش از سه دهه از این روند، بسیاری از پژوهشگران در زبان‌شناسی کاربردی و حوزه‌های مرتبط با روش‌ها و کاربردهای این رویکرد آشنا هستند، به طوری که مزایای استفاده از پیکره‌ها در تحلیل‌های زبانی، دیگر بر کسی پوشیده نیست. از متأخرترین این رویکردها، استفاده از پیکره‌ها در مطالعات معنی‌شناسی شناختی است، به گونه‌ای که این روزها به یکی از ملزومات این نوع پژوهش‌ها در غرب تبدیل شده است. امروزه تلفیق نظریه استعاره مفهومی و زبان‌شناسی پیکره‌ای به استفاده از شیوه‌های رایانشی در این پژوهش‌ها انجامیده است که در این فصل به معرفی برخی از مطرح‌ترین این آثار می‌پردازیم.

با این حال نکته حایز اهمیت، میزان استقبال پژوهشگران ایرانی در استفاده از پیکره‌ها در پژوهش‌های معنی‌شناختی است. امروزه با وجود پژوهش‌های درخور توجهی که با استناد به داده‌های برگرفته از پیکره انجام می‌پذیرد، این روند در مطالعات معنی‌شناختی زبان فارسی چندان مورد توجه قرار نگرفته است و چنانچه خواهیم دید، پژوهش‌های فراگیر و مبتنی بر پیکره، که به بررسی موضوعات معنی‌شناسی شناختی و به طور خاص نظریه استعاره مفهومی بپردازد، اندک هستند. با این حال، این رویکرد از سوی زبان‌شناسان ایرانی مورد توجه قرار گرفته و در حال گسترش است.

¹ G. Fauconnier

² Z. Kövecses

³ R.W. Gibbs